

In 1957 publiceerde de toenmalige conservator Beeldhouwkunst van het Rijksmuseum Jaap Leeuwenberg een artikel onder de titel 'Een Van der Schardt voor het Rijksmuseum', waarin de recente aankoop werd beschreven van een beschilderd terracotta medaillonportret uit de zestiende eeuw van de hand van de beeldhouwer Johan Gregor van der Schardt. Sindsdien heeft het Rijksmuseum nog twee werken van deze weinig bekende Nederlandse kunstenaar kunnen verwerven: in 1977 een bron-

zen beeldje van Sol, de personificatie van de zon, en zeer onlangs het indrukwekkende zelfportret van de beeldhouwer. Met deze gelukkige aankoop is een uiterst belangrijk en zeldzaam kunstwerk aan de verzameling toegevoegd; het is een kernstuk in het oeuvre van een van de belangrijkste zestiende-eeuwse Nederlandse beeldhouwers, en, wat misschien nog belangrijker is, het is een van de vroegste voorbeelden in de kunstgeschiedenis van een autonoom zelfportret van een beeldhouwer.

Zelfportret

Rijksmuseum
Amsterdam

Johan Gregor van der Schardt (ca.1530-ca.1581)

Ca. 1573. Terracotta met olieverf-polychromie, H 23 cm

Etiket met opschrift in achttiende-eeuwse hand: *Jean de Bologne collection Paul de Praun*

Herkomst: Michael Hall, Esq., New York

In tegenstelling tot schilders maken beeldhouwers zelden zelfportretten. Dat is alleszins begrijpelijk, want het vergt aanzienlijke inspanningen om het eigen gelaat in drie dimensies weer te geven. De beeldhouwer moet gebruik maken van spiegels, verschillende schetsen of wellicht zelfs van afgietsels van het eigen gezicht. Het is dan ook weinig verwonderlijk dat de ontwikkeling van autonome zelfportretten van beeldhouwers betrekkelijk laat in de kunstgeschiedenis plaatsvond, in de loop van de zestiende eeuw. Wie de eerste kunstenaar was die zichzelf geheel plastisch weergaf is niet bekend, maar het is wel duidelijk dat buiten Italië de stad Neurenberg in de ontwikkeling van de zelfportretkunst een cruciale rol heeft gespeeld. Zo werd boven de Alpen kort voor 1500 de eerste medaille met een zelfportret van een beeldhouwer in Neurenberg gemaakt. Bovendien was de Neurenbergse kunstschilder Albrecht Dürer (1471-1528) met zijn indringende geschilderde zelfportretten van grote invloed op het genre. Ook het zelfportret van Johan Gregor van der Schardt werd in Neurenberg gemaakt, zeer waarschijnlijk omstreeks 1573.

Door zijn techniek – het werk is gemaakt van met olieverf beschilderde terracotta – is het een buitengewoon boeiend voorbeeld van het verkennen van de grenzen tussen beeldhouwkunst en schilderkunst. Het is zeker niet uitgesloten dat de zelfbewuste Van der Schardt op deze wijze de artistieke competitie aanging met de geschilderde zelfportretten van de in Neurenberg hooggevaardeerde Dürer en zo een zeer persoonlijke, zelfbewuste bijdrage gaf aan de *paragone*, de wedijver tussen *Pictura* en *Sculptura* om de eerste plaats onder de kunsten.

DE BEELDHOUWER

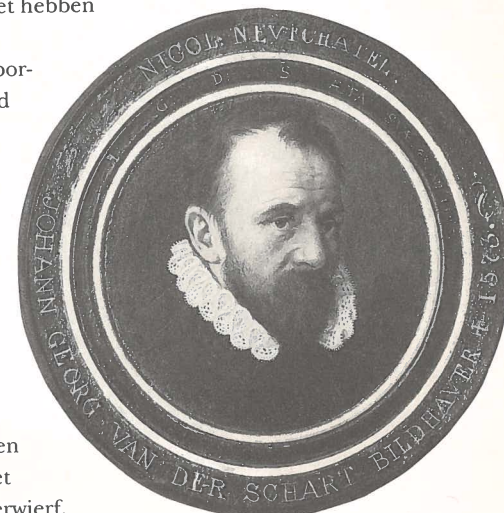
Wie was deze nu zo weinig bekende Nederlandse beeldhouwer? Johan Gregor van der Schardt behoort tot de kleine, maar invloedrijke groep beeldhouwers uit de Lage Landen die hun heil elders in Europa zochten én vonden, waartoe ook Willem van Tetrode uit Delft, Adriaen de Vries uit Den Haag en Hubert Gerhard uit Den Bosch behoren, om de belangrijkste te noemen. Van der Schardt werd omstreeks 1530 in Nijmegen geboren, en moet op een onbekend moment in de jaren vijftig naar Italië zijn vertrokken. Hier maakte hij snel carrière in verschillende steden als Rome, Venetië, Bologna en Mantua. In 1568 werd hij door Vasari geroemd als een uitmuntend beeldhouwer, en in een Duits handschrift uit 1585 werd hij zelfs als enige buitenlander genoemd tussen grote Italiaanse beeldhouwers als Donatello, Sansovino en Baccio Bandinelli. Hij moet in Italië hebben gemodelleerd in klei of was, maar ook met steen en brons hebben gewerkt. In Venetië werd hij in 1569 gecontracteerd door de gezant van de Duitse keizer, Maximiliaan II. Als keizerlijk beeldhouwer vestigde hij zich een jaar later in Neurenberg, waar hij, afgezien van een verblijf van twee jaar in Kopenhagen, de rest van zijn leven werkzaam zou blijven. Van zijn oeuvre is momenteel slechts een klein aantal bronzen beelden bekend en een negental portretten in terracotta. Van der Schardts 'opus magnum' was de ruim drie meter hoge tafelfontein die hij samen met de Neurenbergse edelsmid Jamnitzer maakte in opdracht van keizer Maximiliaan. Van deze fontein zijn alleen Van der Schardts vier verguld bronzen beelden van de sokkel bewaard gebleven (Kunsthistorisches Museum, Wenen). Het Rijksmuseum bezit van Jamnitzer wel een

groot tafelfstuk, dat een idee geeft van de rijkdom van de verdwenen tafelfontein, terwijl Van der Schardts bronzen beeld van Sol tot een vergelijkbare tafelfontein moet hebben behoord.

De negen terracotta portretten zijn gemodelleerd in witte klei, die na het bakken werd beschilderd in naturalistische kleuren. Het is vooralsnog onduidelijk waar Van der Schardt zich deze uitzonderlijke techniek eigen maakte. Tot deze groep behoort het medaillonportret van een onbekende man, dat het Rijksmuseum in 1957 verwierf. Maar het nu verworven zelfportret van Van der Schardt is zonder twijfel het kernstuk onder deze portretten.

ZELFPORTRET

Het zelfportret is uitzonderlijk door zijn vorm, formaat en techniek. De beeldhouwer gaf zichzelf naakt weer, zonder enige aanduiding van zijn maatschappelijke positie of zijn metier. Hierin volgde hij een Italiaanse traditie, bijvoorbeeld portretmedailles van kunstenaars als Boldù en Bramante. De naaktheid refereert in de eerste plaats aan de klassieke oudheid, in het bijzonder aan Hellenistische portretten. Daarnaast had het wellicht ook een connotatie van nederigheid en bescheidenheid. In dat laatste geval speelde de beeldhouwer een geraffineerd retorisch spel van omkering: door zichzelf op virtueuze wijze uit te beelden in een zeer bescheiden en haast nonchalante vorm, onderstreepte hij juist zijn kwaliteiten als kunstenaar. Niet minder opvallend is ook de houding van het hoofd, dat

Portret van Johan Gregor van der Schardt
Nicholas Neufchatel
1573. Olieverf op paneel,
diameter 9,3 cm
VILLA MIRAMARE, TRIEST

Zelfportret
Giambologna
Ca. 1600. Brons, H 9 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

geheel zijwaarts is gericht. Hiermee drukte de kunstenaar een sterk zelfbewustzijn uit, een keizerlijk kunstenaar waardig.

Het formaat van het beeld staat op gespannen voet met de naturalistische vorm; men zou bij een dergelijke levensechte beschrijving ook een beeld op ware grootte verwachten. Feit is echter, dat Van der Schardt zichzelf tot de helft reduceerde: het beeld is slechts 23 cm hoog. Met dit geringe formaat sloot Van der Schardt aan bij een traditie van kleine portretten die niet bestemd waren voor representatie, maar voor opstelling in een kunstverzameling. Er zijn, vooral in Duitsland in de zestiende eeuw, verschillende kleine portretten bekend die met zekerheid voor een *Kunstkammer* waren gemaakt. Ook het iets latere bronzen zelfportretje van de beeldhouwer Giambologna – net als Van der Schardt een uit de Nederlanden afkomstige kunstenaar die naar Italië emigreerde – zal in de context van een kunstkabinet hebben gefungeerd.

HERKOMST EN IDENTITEIT

Van der Scharchts zelfportret stamt met zekerheid uit zo'n kunstkabinet en wel uit de beroemde verzameling van de Neurenbergse zijdekoopman Paulus Praun (1548-1616), zoals uit een etiketje op de achterzijde van de buste blijkt. Praun was een groot bewonderaar van Van der Schardt en bovendien goed met de beeldhouwer bevriend. Hun vriendschap zou al kunnen dateren uit de tijd dat beide mannen in Bologna verbleven, waar Praun een filiaal van het familiebedrijf leidde. Na terugkeer in Neurenberg begon hij op grote schaal kunst te verzamelen; hij bezat onder meer werken van Albrecht Dürer en verwierf verschillende bronzen en terracotta beelden van Van der Schardt. Ook bevatte de verzameling van Praun twee geschilderde portretten van de beeldhouwer, door Nicholas Neufchatel en Hans Hoffmann. Bovendien kreeg de zijdekoopman na Van der Scharchts dood omstreeks 1581 diens nalatenschap uit het atelier in handen, waartussen zich een groot aantal terracotta studiemodellen bevond naar beelden van Michelangelo. Misschien was daar ook het zelfportret bij, al is het even goed mogelijk dat Praun het beeld nog bij het leven van de beeldhouwer verworven had. In de inventaris van het 'Praunsche Kabinett' uit 1616 wordt het zelfportret vermeld als *Ein kopf, Johann Gregori conterfect, eines schuch hoch*. Daarna duikt het pas weer in 1832 op in een Neurenbergse veiling. Vermoedelijk werd het omstreeks 1800 door de nazaten van Praun verkocht. Het werd pas in 1980 herontdekt in de Londense kunsthandel en toen zou het nog tot 1994 duren eer het voor het eerst werd gepubliceerd als Van der Scharchts zelfportret.

Toen werd onomstotelijk vastgesteld dat het beeld niet alleen stilistisch volkomen past in het portrettenoeuvre van Van der Schardt, maar eveneens werd het verband gelegd met het door Neufchatel geschilderde portretje van Van der Schardt, dat eveneens uit

Prauns verzameling stamt. Het portretje laat zonder twijfel dezelfde persoon zien als het terracotta beeld. Niet alleen zijn haardracht en gezichtsvorm identiek, ook een detail als de pukkel naast de neusvleugel komt in beide werken voor. De overeenkomsten zijn zo groot, dat aangenomen mag worden dat het zelfportret in dezelfde tijd als het schilderijtje zal zijn ontstaan. Op de nog oorspronkelijke lijst van Neufchatels schilderijtje wordt het ontstaansjaar 1573 genoemd en wordt de geportretteerde geïdentificeerd als *I:D:G:S aeta suae 43* en *Johann Georg van der Schar Bildhauer*.

RESTAURATIE

Toen het zelfportret in het Rijksmuseum belandde, aanvankelijk als bruikleen voor studiedoeleinden en nu gelukkig als definitief onderdeel van de verzameling, werd het zorgvuldig onderzocht en schoongemaakt. Thermoluminescentietesten van een minuscuul monster van de klei bevestigde dat het werk in de zestiende eeuw moet zijn vervaardigd. Ook werd duidelijk dat het beeld zijn oorspronkelijke polychromie bezit. De subtiele kwaliteiten van deze beschildering kwamen pas goed aan het licht nadat de vuile en betrekkelijk moderne vernislaag was afgenomen. Toen bleek hoe fraai van kleur en scherp van detaillering het portret was afgewerkt. De kale kruin en de grijze haren in de baard en bakkebaarden kwamen voor het eerst goed in zicht, de ogen werden veel sprekender – zelfs met kleine aderen in de pupillen – en de oorspronkelijke frisse huidkleur werd weer blootgelegd.

Dit krachtige en zelfbewuste portret toont zijn maker op het hoogtepunt van zijn roem, vol van artistieke ambities en bravoure. Van der Scharchts zelfportret is met recht gekenschetst als *een van de belangrijkste en fraaiste gebeeldhouwde zelfportretten van de Renaissance* ♦

Frits Scholten